

УДК 811.111

DOI: [https://doi.org/10.18524/2307-4604.2020.2\(45\).218219](https://doi.org/10.18524/2307-4604.2020.2(45).218219)

СОМАТИЗМИ ЯК СКЛАДОВА ПЕРИФЕРІЙНОЇ ЗОНИ КОНЦЕПТУ WORD/LANGUAGE/SPEECH

Смаглий В.М.

кандидат філологічних наук, доцент,
Одеський національний морський університет
<https://orcid.org/0000-0002-6222-7652>

Стаття присвячена дослідженню структури комплексного концепту WORD/LANGUAGE/SPEECH в англійській мові, зокрема, його периферійної зони на матеріалі соматизмів, тобто лексичних назв частин тіла. Ми прагнемо проаналізувати відповідний шар англійських одиниць, які у сукупності утворюють фрагмент наївної картини світу, який відбиває уявлення англомовного етносу про феномен мови і мовлення. Отже аналізуючи фразеологічний фонд мови, дослідник отримує доступ до «світобачення етносу» і «стереотипів його етносвідомості», причому в їх наївному варіанті. Отримані спостереження пропонують цікавий матеріал для порівняння із науковим баченням феномену людської мови. Як показує виконаний аналіз, переважна більшість розглянутих ідіом, фразеологізмів і прислів'їв є образно трансформованими одиницями англійського вокабуляру. Феномен людської мови, мовленнєвої поведінки в тих чи тих ситуаціях спілкування висвітлюються в ідіоматиці у різноманітний спосіб. Виокремлену вибірку ідіоматичних одиниць у цілях ретельного аналізу було розподілено на кілька тематичних груп. Принцип поділу полягав у наявності певних опорних одиниць в аналізованому матеріалі. В залежності від таких опорних одиниць виокремлено різноманітні тематичні групи. Загалом перелік соматизмів налічує 29 одиниць, вжитих у різних фразеологічних утвореннях. Структуруючи дану підвбірку, ми виділили топонімічні зони соматизмів. У статті розглянуто фразеологічні одиниці групи "соматизми" у спадному порядку: від найчастотніших до найменш частотних, виокремлено топологічні зони соматизмів: голова, шия, тулуб, верхні кінцівки, нижні кінцівки, шкіра. Зони відрізняються як кількістю соматизмів, так і кількістю утворених із їх допомогою фразеологізмів. Як відомо, мовленнєва комунікація може відбуватись у двох модусах – письмовому/візуальному і усному/аудіальному. Із цих двох фразеологічний фонд англійської мови висвітлює в переважній більшості тільки перший.
Ключові слова: периферійна зона, концепт, лексема, ідіома.

СОМАТИЗМЫ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПЕРИФЕРИЙНОЙ ЗОНЫ КОНЦЕПТА WORD/LANGUAGE/SPEECH

Смаглий В.М.

кандидат филологических наук, доцент,
Одесский национальный морской университет

Статья посвящена исследованию структуры комплексного концепта WORD / LANGUAGE / SPEECH в английском языке, в частности, его периферийной зоны на материале соматизмом, то есть лексических названий частей тела. Мы стремимся проанализировать соответствующий слой английских единиц, которые в совокупности образуют фрагмент наивной картины мира, отражающей представления англоязычного этноса о феномене языка и речи. Итак, анализируя фразеологический фонд языка, исследователь получает доступ к «мировоззрению этноса» и «стереотипам его этноса», причем в их наивном варианте. Полученные наблюдения предлагают интересный материал для сравнения с научным видением феномена человеческой речи. Как показывает выполненный анализ, подавляющее большинство рассматриваемых идиом, фразеологизмов и пословиц является образно трансформированными единицами английского вокабуляра. Феномен человеческой речи, речевого поведения в тех или иных ситуациях общения освещаются в идиоматике в

разнообразный образ. Выделенная выборка идиоматических единиц в целях тщательного анализа была разделена на несколько тематических групп. Принцип разделения заключался в наличии определенных опорных единиц в рассматриваемом материале. В зависимости от таких опорных единиц выделены следующие тематические группы. В общем перечень соматизмов насчитывает 29 единиц, принятых в различных фразеологических образованиях. Структурируя данную подвыборку, мы выделили топонимические зоны соматизмов. Далее рассматриваем ФЕ группы "соматизмы" в убывающем порядке от наиболее частотных к наименее частотных, сначала выделяя и топологические зоны соматизмов: голова, шея, туловище, верхние конечности, нижние конечности, кожа. Зоны отличаются как количеством соматизмов, так и количеством образованных с их помощью фразеологизмов. Как известно, речевая коммуникация может происходить в двух модусах - письменном / визуальном и устном / аудиальном. Из этих двух фразеологических фондов английского языка освещает в подавляющем большинстве только первый.

Ключевые слова: периферийная зона, концепт, лексема, идиома.

SOMATISMS AS A PART OF THE PERIPHERAL ZONE OF THE WORD/LANGUAGE/SPEECH CONCEPT

Smagli V.M.

candidate of philological sciences, associate professor,
Odessa National Maritime University

The article is devoted to the study of the structure of the complex concept WORD / LANGUAGE / SPEECH in English, in particular, its peripheral zone on the material of somatisms, i.e. lexical names of body parts. We seek to analyze the corresponding layer of English units, which together form a fragment of a naive picture of the world, which reflects the idea of the English-speaking ethnic group about the phenomenon of language and speech. Thus, analyzing the phraseological fund of language, the researcher gets access to the "worldview of the ethnos" and "stereotypes of its ethnic consciousness", and in their naive version. The obtained observations offer interesting material for comparison with the scientific vision of the phenomenon of human language. As the analysis shows, the vast majority of the idioms, phrases and proverbs considered are figuratively transformed units of English vocabulary. The phenomenon of human language, speech behavior in certain communication situations are covered in idiomatics in various ways. A separate sample of idiomatic units for careful analysis was divided into several thematic groups. The principle of separation was the presence of certain reference units in the analyzed material. Depending on such reference units, the following thematic group is singled out. In total, the list of somatisms includes 29 units used in various phraseological formations. Structuring this subsample, we identified toponymic zones of somatisms. Next, we consider the FD of the group "somatisms" in descending order: from the most frequent to the least frequent, first highlighting the topological zones of somatisms, head, neck, torso, upper extremities, lower extremities, skin. These zones differ in both the number of somatisms and the number of idioms formed with their help. As you know, speech communication can take place in two modes - written / visual and oral / audio. Of the two, the phraseological fund of the English language covers mainly the first.

Key words: peripheral zone, concept, lexeme, idiom.

Вступ. Вибірка фразеологічного фонду сучасної англійської мови, що відображає вербальне утілення комплексного концепту **WORD / LANGUAGE / SPEECH**, містить 101 ФО (фразеологічні одиниці – це ідіоми, фразеологічні фрази, паремії), в яких ужито **соматизми**, тобто лексичні назви частин тіла. Саме цю складову загальної вибірки і буде розглянуто нижче.

Загалом перелік соматизмів налічує 29 одиниць, вжитих у різних фразеологічних утвореннях (від 1 до 17 ФО). Структуруючи дану підвибірку, ми

виділили топонімічні зони соматизмів: (1) *голова, шия*, (2) *тулуб*, (3) *верхні кінцівки*, (4) *нижні кінцівки*, (5) *шкіра*. Зони відрізняються як кількістю соматизмів, так і кількістю утворених із їх допомогою ФО.

Найширше представлена зона *голова, шия*: тут зареєстровано 72 ФО (більше ніж 2/3 усієї вибірки соматичних ФО), у формі яких використано 14 соматизмів, це майже половина всіх соматизмів, що розглядаються (48%). Зона *тулуб* посідає друге місце за кількістю соматизмів (6 номінацій, або 21 %) і третє місце за кількістю ФО (10 одиниць, або 10 %). Наступною у спадному порядку за кількістю соматизмів іде зона *верхні кінцівки* (4 номінації, або 14%), яка, проте, є дуже активною у творенні різних ФО (їх налічуємо 11 одиниць, або 11%). Далі у спадному порядку слідує зона *нижні кінцівки* (теж 4 номінації, або 14%), але які вжито у меншому наборі ФО (їх налічуємо лише 7, або, 7%). І зона *шкіра* налічує лише 1 номінацію, вжиту одинично (відповідно, по 1 % обох складових вибірки).

Результати і обговорення. Розглядаємо ФО групи "соматизми" у спадному порядку: від найчастотніших до найменш частотних, спочатку виділяючи і топологічні зони соматизмів.

Зона *голова, шия* лідирує серед інших топонімічних зон із цілком зрозумілих причин – органами, які найактивніше беруть участь у комунікації, а саме у породженні і сприйнятті мовлення, є ті, що розташовані саме тут. Найактивнішими соматизмами у всій виборці є *ear* і *mouth*. Кожний із цих двох соматизмів бере участь у формуванні 17 різних ФО (третина вибірки, а саме 34%, припадає на них).

Почнімо (за алфавітним порядком) із фразеологізмів, чия форма має ключовим словом *ear*. Вухом є *органом слуху* головна семема *ear* так і дефінується [the organ of hearing in humans, especially the external part of this], метонімічний зсув семантики цього іменника породив іншу семему: [a person's willingness to listen to others], *готовність слухати інших*. Як бачимо, вухо "працює" в напрямках: (а) *чутти* і (б) *слухати*. Відповідні англійські дієслова номінують ці семантичні комплекси: (1) *to hear* [perceive with the ear the sound made by someone or something] і (2) *to listen* [give one's attention to the sound]. В нашій виборці зібрані вислови, що актуалізують значення:

(1) вухо – *орган, завдяки якому сприймаються (чуються) звуки мовлення* і

(2) вухо – *орган, який уможливорює слухання, перш за все звуків мовлення, яке може бути адресоване тому, чиє вухо згадується, а іноді може адресуватись іншому слухачеві, що відбувається при несанкціонованому підслухуванні*.

Всі ці смислові нюанси відбиваються у ФО, в яких актуалізується чи то значення (1) *чутти (hear)*, чи то значення (2) *слухати (listen)*.

Друге значення виявляється значно більш активним, судячи із семантики ФО із опорним словом *ear*. Процес цілеспрямованого слухового сприйняття унаочнюється в ідіоматичних метафорах зоосемічного характеру: собака, прислухаючись до звуків, настовбурчує вуха, звідси ФО *to cock your ear / to prick your ears* [listen attentively], такий самий ефект повинна дати умовна дія *to pin your ears back* = (дослівно) *пришпилити вуха ззаду* [listen carefully]. Інакший

образ уважного слухання вербалізується ще однією ФО з опорним словом *ear*. Цього разу спостерігаємо мовну гіперболу *to be all ears* = *перетворитись на суцільні вуха*.

Якщо людина, що слухає *уважно*, перетворюється у *суцільні вуха*, то людина, яка слухає когось *неуважно*, робить це у *нів вуха*: *to listen with half an ear*. А якщо когось взагалі не бажають слухати, то його слова/прохання падають на *глухі вуха*: *to fall on deaf ears* (of a statement or request) [be ignored by others]. І навпаки, бажання вислухати когось (і схвально поставитись до почутого) відбиває фразеологізм біблійного походження *to incline your ear* [listen favourably], у Псалмі 17 вірянин взиває до Бога із проханням дослухатись до його слів: *Oh, God, incline thine ear unto me, and hear my speech!* Прихильне ставлення слухача до слів мовця може бути номіновано за допомогою фразеологізму *to lend an ear (your ears)* [listen to smb sympathetically and attentively].

Теза про те, що вас можуть *підслухувати*, виражається кількома ФО із опорним іменником *ear*: *little pitchers have big ears* = (дослівно) *маленькі глечики мають великі вушка* (ручки по обидва боки у глечика). Таким метафоричним способом виражається застереження: [be careful, children are listening], *Обережно, поруч діти, які все чують (до всього прислухаються)*. Розмовна фразема на позначення *підслухування* як такого звучить наступним чином: *someone's ears are flapping* [someone is listening intently in order to overhear smth not intended for them], тобто *хтось так напружується, щоб почути те, що не для нього говориться, що у нього вуха ляскають, тріпочучи*.

Вуха як орган слуху (2 значення) також фігурують у фразеологічному фонді англійської мови. Паремія *A hungry stomach has no ears* стверджує, що голодна людина "не чує" звернених до неї слів, інакше кажучи, розмовляти із голодною людиною або із людиною, яка жадібно поглинає їжу, марно: [there is no point in talking to or reasoning with hungry people or those who are greedily devouring their food]. Частково це перегукується із російським прислів'ям *Когда я ем, я глух и нем*, хоча англійська паремія, окрім ритмічної структури (що поріднює її із російською), відзначена ще і метонімічними зсувами *hungry stomach = hungry man, lack of ears = inability to hear*, а також необхідністю зробити логічний висновок: *голодна людина не здатна чути, а отже не варто доводити їй щось*.

Образністю відзначена ще одна паремія *Fields have eyes and woods have ears* [there are very few places where you can do or say smth without the risk of being seen or overheard]. Її український аналог – прислів'я *І у стін є вуха*, яке теж застерігає: *Не кажи зайвого, бо тебе завжди можуть почути*. Але українська паремія оперує образом *закритого* простору на відміну від англійської, яка використовує образ *відкритого* простору – *поля* (які мають очі) і *ліси* (які мають вуха). Крім того, англійська паремія збільшує ступінь небезпеки: *Тебе можуть не тільки почути, а і побачити, то ж будь обережним!*

Деякі вільні словосполучення із іменником *ear(s)* піддаються фразелогізації і утворюють ФО із переосмисленим значенням. Так, коли людина не бажає слухати когось/чути щось, вона "затикає вуха пальцями". ФО *to stop*

one's ears номінує саме таку дію [put your fingers in your ears to avoid hearing], переносне значення відповідної фраземи [refuse to listen].

Реальна ситуація, коли у людини "горять вуха" інтерпретується згідно найвішим віруванням як сигнал того, що про цю людину хтось у даний момент говорить: *someone's ears are burning* [someone is subconsciously aware of being talked about, esp. in their absence].

Вкрай неприємне відчуття, коли у вухо потрапляє якась комаха, послугувало основою образного фразеологізму *a flea in one's ear*, що дослівно означає *блоха у вусі*. Так називається *різкий докір* [a sharp reproach], такий самий образ використовується у споріднених ФО *to give smb a flea in the ear; to send smb away with a flea in the ear*. Зрозуміло, що в кожному випадку йдеться про комунікативну дію: *насварити* когось, *відмовити* комусь у різкій формі.

Такою ж продуктивною лексичною одиницею групи соматизмів, як *ear*, є соматизм *mouth* (Fa = 17), що абсолютно передбачувано, адже досліджуємо ФО на позначення *комунікативної діяльності*, а мовлення (усне) відбувається за допомогою *рота*. Не дивно, що *усне* мовлення номінується *word of mouth* [spoken language]. У відповідному фразеологізмі значення *усний* звужується до значення *неофіційний дискурс* [informal or unofficial discourse].

Слова, які промовляє мовець, у фразеологічних одиницях метафорично осмислюються як певні матеріальні об'єкти, що їх можна *покласти* комусь до рота, чи *витягнути* із чийогось рота: *to put words into smb's mouth* [prompt or encourage smb to say smth], підказати комусь, спонукати когось щось сказати. Таке значення цієї ФО є доволі прозорим, але існує ще одне значення, яке українською мовою позначається *приписувати комусь певні висловлювання*, тобто умисно говорити неправду стосовно комунікативних дій якоїсь особи. Англійська ФО реалізує образ слів, які *кладуться комусь до рота* – *to put words into smb's mouth* [falsely report what someone said].

Протилежна дія – *to take words out of smb's mouth* (дослівно *витягувати слова із чийогось рота*) еквівалентна українській ФО *знімати з язика*, тобто сказати щось, що інший готовий був промовити [say what someone else was about to say]. Як бачимо, ідентичні комунікативні дії осмислюються в англійській і українській мовах із використанням різних образів: *приписувати комусь те, чого він не казав, знімати з язика*, соматизм *рот* не використовується.

Говорячи про фразеологічне позначення різних комунікативних дій, ми згадували про високу цінність *мовчання* в різних культурах. Англійська КС усіляко підкреслює, що неговіркий характер людини убезпечує її від неприємностей і загроз: *A shut mouth catches no flies* [it is often safest or wisest to say nothing]. Така настанова реалізується і в наступній паремії, яка рекомендує *тримати рота закритим, а очі розплющеними*, – *Keep your mouth shut and your eyes open* [speak only when necessary and remain alert and observant at all times].

Але іноді стриманість щезає під напором почуттів, людина не може втриматись від розмов про те, що переповнює її душу: *Out of the fullness of the heart the mouth speaks* [people cannot avoid talking about what is on their mind]. У цій паремії традиційна метафора *the heart* = a person's emotions оживлюється

метонімією *the mouth speaks*, при чому указується джерело, звідки, наче із якогось контейнера, рот "бере слова" – із "повноти серця": *out of the fullness of the heart*. У цілому вся паремія реалізує ще один засіб виразності – *інверсію*, що разом із метафорою і метонімією створює піднесену тональність словесної формули.

Зайва балакучість, вихваляння і нескромність засуджуються, про це свідчить низка ФО: *to run off at the mouth* [talk excessively or indiscreetly]. Звертаючись до дієслівного компонента цієї фраземи, бачимо додатковий смисловий нюанс: *to run off* = *мікати, ухиятись від теми*. Схожа комунікативна поведінка відбита у ФО *to shoot your mouth off* [talk boastfully or indiscreetly].

Ще однією ФО, що засуджує пустопорожню балаканину є ідіома *all mouth and no trousers* [loud-mouthed and boastful, but lacking in substance], в ній гіперболічно замальовується чоловік, у якого є тільки *рот*, а *штанив* немає. Образ штанив є маркером *маскулінності* імплікованої особи, прототиповою рисою справжнього чоловіка вважається надійність, відповідальність, поважність. Ідіома глузливо указує на відсутність цих рис у балакучої і безвідповідальної особи.

Примусити когось замовчати фразеологічно номінується *закрити / заткнути комусь рота*, англійська ФО використовує саме такий наочний образ *to stop smb's mouth* [bribe or otherwise induce a person to keep silent about smth]. Відмічаємо, що ідіома імплікує один із *способів* виконання такої дії – *підкуп, хабар* за мовчання.

Біблійне коріння має широко відома ідіома *out of the mouths of babes and sucklings*, яку російською мовою перекладають як *устами младенцев истина глаголет*. Цей біблеїзм бере початок у Псалмі 8:2, і в класичній версії Біблії (King James' Bible) він є частиною наступного вислову *Out of the mouths of babes and sucklings thou hast perfected praise*. Такою була відповідь Христа фарисеям стосовно його ставлення до привітальних криків малих дітей. Звертає на себе увагу *плеоназм*, вжитий у виразі *babes and sucklings*, адже обидва слова означають приблизно одне і те саме: *babe*=*baby* [a very young child], *suckling* [infant not accustomed to food other than its mother's milk]. Тобто вжито гіперо-гіпонімічну пару номінацій єдиного референта: *малюки, грудні малюки*. Видання *Cambridge Bible for Schools and Colleges* пояснює: The "scarcely articulate" cry of an infant proves, like the heaven and the stars, the power and providence of God, тобто *Нерозбірливе лепетання маля, подібно небесам і зорям, підтверджує владу і промисел Божий*.

Зовсім інакшу, жартівливу, конотацію має наступна ідіома, що стосується правдивості інформації, отриманої із певних вуст: *straight from the horse's mouth* [from the highest authority]. Парадоксальність згадки про коня як *джерела інформації* роз'яснюється в словнику *The Phrase Finder*: це є алюзія на кінські перегони, в яких гравці в тоталізатор робили ставки на того чи того коня як майбутнього переможця у перегонах. Інсайдерську інформацію намагались отримати у людей, безпосередньо задіяних у перегонах – *конюхів, тренерів*: In horse racing circles tips on which horse is a likely winner circulate amongst punters.

The most trusted authorities are considered to be those in closest touch with the recent form of the horse, that is, stable lads, trainers. Отримання інформації "від самого коня" – це *на один крок ближче* до відповіді на жагуче питання: *хто стане переможцем?* '**from the horse's mouth**' is supposed to indicate *one step better* than even that inner circle, that is, *the horse itself*.

Рот як контейнер для слів імплікується у ФО із опорним словом **mouthful** [a quantity of food or drink that fills or can be put in the mouth]. Міра об'єму **mouthful** (кількість їжі/напоїв, що можуть поміститися у роті) імпліцитно сполучається із *словами*, це реалізується у двох ідіомах **to say a mouthful** [make a striking or important statement] і **to give someone a mouthful** [talk to or shout at someone in an angry or critical way]. Оцінні конотації цих ідіом різні, у першій **mouthful** імплікує позитивну оцінку того, що промовляється (виголосити щось важливе), у другій – негативну (накричати на когось, розкритикувати когось).

Певний тембр голосу (низький, звучний) позначається жартівливим зворотом **to have a plum in your mouth** [to have a rich sounding voice], дослівно *тримати сливу у роті*. Інше значення цього звороту [to have affected accent] = *говорити із помітним акцентом*.

Вдвічі менш частотним у порівнянні із соматизмами **ear, mouth** у фразеологічному фонді англійської мови функціонує соматизм **tongue** (Fa = 9), що є дещо несподіваним спостереженням, адже *язик* це перше, що спадає на думку при міркуванні про мовлення. Проте цифри показують інакше. Соматизм **tongue** у фразеологізмах називає саме цей орган людського тіла і мовленнєвого апарату людини. Проте у фразеологізмах тематичної групи *комунікативна діяльність людини* він згадується рідше ніж **ear, mouth**.

Відмова від мовлення позначається ФО **to hold your tongue** [remain silent], що відповідає українському *притримати язика*. Вираз *бути на кінчику язика* має англійський еквівалент **to be at the tip of your tongue** [be almost but not quite able to bring a particular name or word to mind], багатьом знайоме це дратівливе відчуття, коли безрезультатно намагаєшся пригадати якесь слово чи ім'я, що *крутиться на кінчику язика*. Проте ця англійська ідіома має іще одне значення [be about to utter a comment or question but then think better of it], *бути готовим прокоментувати щось чи запитати про щось, але передумати*.

Язик у фразеологічному фонді отримує кваліфікативні означення: *срібний, роздвоєний*. Мати *срібний язик* означає бути красномовним **to have a silver tongue** [be eloquent or persuasive]. Мати *роздвоєний язик* означає бути підступним **with forked tongue** [untruthfully or deceitfully], це алюзія на змію, яка має роздвоєний язик і у фольклорі вважається символом *віроломства і обману* [the image is of the forked tongue of a snake, snakes being traditional symbols of treachery and deceit].

Насварити когось можна за допомогою *шершавого язика*, як про це стверджує ФО **rough edge/side if your tongue** [a scolding]. В українській і російській мовах актуальним є образ *гострого* (а не *шершавого*) *язика*, пор. *острое слово, быть острым на язык, "чом твоє слово гостре, як бритва?"* (І.Франко). Прикметник **rough** доволі активно використовується в номінації різних *комунікативних дій*: *a rough answer = груба відповідь; to be rough on smb*

= бути грубим по відношенню до когось; *a rough anecdote/joke* = непристойний анекдот/жарт.

Стосовно когось, хто є не очікувано мовчазним, можна сказати *the cat has got someone's tongue* [someone is remaining inexplicably silent]. Словник коментує цю ідіому як застарілу на теперішній час: It is somewhat archaic now but was in common use until 1960s. *Cat got your tongue?* was directed often to children who were being suspiciously unobtrusive].

Метафоричним є фразеологізм *the tongue always returns to the sore tooth* [people cannot help thinking or talking about what is bothering them most at a particular time]. Людині властиво постійно говорити про щось, що невідв'язно її турбує, як це відбувається із язиком, що постійно торкається зуба, який болить.

Ще одна ФО із опорним словом *tongue* включена в групу *комунікативні дії*, хоча йдеться не про продукування мовлення за допомогою *язика*, а про використання *язика* у певній знаковій гримасі. ФО *tongue in cheek* позначає іронічне мовлення [in an ironic manner, not meant to be taken seriously]. *The Phrase Finder* пояснює походження цієї ідіоми таким чином [this phrase clearly alludes to the facial expression created by putting one's tongue in one's cheek. This induces a wink, which has long been an indication that what is being said is to be taken with a pinch of salt]. Словник робить припущення, що такий рух язиком буває спробою придушити сміх [it may have been used to suppress laughter]. На завершення дефінітивної статті словник наводить наступну інформацію [*'tongue in cheek'* is the antithesis of the later phrase - '*with a straight face*'].

Соматизм *eye* не відноситься до органів мовлення, але також використовується для ідіоматичного позначення різних комунікативних ситуацій (Fa = 7). Так, несподіваний афронт, різка відмова номінується ФО *a slap in the eye / face* [an unexpected rejection or affront] *комунікативна* дія образно представлена як *фізична* – *ляпас* по обличчю, по очах. Ще одна фізична дія – скакати, кидатись – використовується у виразі *to leap to the eye* [be immediately apparent, esp. of writing], тобто щось у писемному тексті, що *кидається в очі*, є очевидним.

Комунікативна дія *обман співбесідника* позначається фігуральним виразом *to pool the wool over smb's eyes* [deceive smb, esp. by telling untruths]. Комунікант може *звертати/не звертати увагу на щось*, це вербалізується через відсилку до роботи очей. ФО *with one eye on* означає [giving some but not all your attention on], ключовим є уточнення *one eye*, адже у людини *два ока* і, якщо вона використовує тільки *одне око*, то значить її увага не є повною. Цікавим атрибутом до слова *eye* є іменник *weather* у наступній ФО *to keep a weather eye on* [observe a situation very carefully, esp. for changes or developments], хоча імплікована дія стосується більше не царини комунікації, а царини розумових дій – уваги, спостереження, тощо.

Повністю десемантизованим є вживання соматизму *eye* у функції вигуку *My eye! / All my eye and Betty Martin!* [nonsense (informal, dated)]. Про повну десемантизацію складових цього вигуку частково свідчить той факт, що у XVIII ст. функціонував вигук із аналогічним значенням – *Маячня!*, в якому крім *ока* фігурував ще один несподіваний соматизм – *лікоть*: *All my eye and my elbow!*

Соматизми *finger/ thumb* вживаються як опорні слова у 5 ФО групи комунікативні дії. Ідіома *to put the finger on* [to inform against smb to the authorities], *зробити донос на когось*. Близький за формою, але не за змістом фразеологізм *to point the finger on* [openly accuse smb or apportion blame] означає *відкрито звинуватити когось чи заявити про спільну провину*. Обидві ФО походять від певного жесту – *вказати пальцем на когось*, сам жест, звичайно, не використовується.

Наступна ФО номінує саме жест, який одна людина робить на адресу іншої щоб образити її, це жест-табу *to give smb the finger* [make a gesture with the raised middle finger as an obscene sign of contempt (informal)].

ФО із опорним соматизмом *thumb* позначає комунікативну дію мовчання *to hold your thumbs* [remain silent (informal)], припускаємо, що йдеться про те, що людина стримує себе, щоб не висловитись. *Зажати великі пальці* означає, зокрема, стиснути кулаки, цей жест сигналізує про певну напругу особи.

Соматизм *head* слугує опорним словом у 5 ФО групи комунікативна діяльність. Деякі із цих висловів беруть початок із реальних фізичних дій, в яких бере участь голова, наприклад, *to bang peoples' heads together* [reprimand people severely, esp. in the attempt to make them stop arguing], суворо *насварити* когось, особливо для того, щоб примусити їх припинити спір. Можливо, в основі фраземи лежить реальна фізична дія – *зіштовхнути двох спорщиків лобами*, аби вони припинили спорити.

ФО *to put your heads together* [consult and work together] доволі прозоро вимальовує картинку кількох людей що схилились над якоюсь спільною роботою, зблизившись головами. Можливо також, що в цьому виразі спрацьовує метафтонімія: метонімія *heads = minds* + метафора *put minds together = think together, consult*.

Певним продовженням попередньої ФО є наступна, суто метонімічна паремія *Two heads are better than one* [It's helpful to have the advice or opinion of a second person], *дві голови краще за одну*, тобто до свого розуміння чогось, до свого знання варто додати знання *іншої людини*.

Не реалістичний, але дуже яскравий образ змальовує ФО *to bite / snap smb's head off* [reply sharply and brusquely to smb], *різко відповісти комусь* прирівнюється до фізичної дії – *відкусити / відірвати комусь голову*.

Зовсім нереалістичний сценарій пропонує паремія, якою послуговується мовець, якщо хоче грубо перервати спілкування із співрозмовником, він радить тому *піти і зварити власну голову: Go and boil your head!* [an insult of the form *go and do smth harmful for yourself*]. У дуже пом'якшеному вигляді її українським еквівалентом можна вважати *Иди геть! Забирайся до біса!* Синонімічні паремії, які зафіксовані словниками, це: *Go and play in the traffic! Eat shit and die!* Всі вони озвучують зловісну пораду співбесіднику вчинити непоправну шкоду самому собі: *піти і погратись посеред проїжджої частини вулиці; наїстися лайна і померти*.

Із показником частотності $F_a = 5$ в групі зафіксовано соматизм *lips*, який позначає один із найважливіших органів мовленнєвого апарату людини – *губи*.

Паремія ***Read my lips!***, звернена до слухача/слухачів, сигналізує, що комунікант зараз скаже щось вкрай важливе, отже треба уважно вислухати його, водночас слідкуючи за губами. Словник так дефінує цю одиницю [listen carefully. Used to emphasize the importance of the speaker's words or the earnestness of their intent].

Якщо людина "ловить кожне слово співрозмовника", про неї англійська фразеологія каже, що вона "висить на його вустах" – ***to hang on smb's lips*** [listen attentively to smb].

Наочний образ вуст, "запечатаних" для вимовляння якоїсь інформації, використаний у ФО ***someone's lips are sealed*** [a person is obliged to keep a secret]. Протилежний образ використаний у паремії ***Loose lips sink ships***. Таким був лозунг часів Другої світової війни в Америці і Великій Британії, що закликав не говорити зайвого, аби не зашкодити своїй країні, зокрема її військово-морським силам. Про це інформує дефінітивна стаття [a wartime expression meaning *unguarded talk may give useful information to the enemy*].

Широко відомою англійською ФО є ***to pay lip service to smth*** [express approval of or support for smth without taking any significant action], тобто підтримувати щось виключно на словах, не роблячи нічого на практиці.

Соматизм ***hand / wrist*** використано у ФО тематичної групи ***комунікативні дії*** чотирирази. Двічі – для позначення власної позиції при відкритому голосуванні "за"/"проти"/"утримався". Така дія називається ***show of hands*** [the raising of hands among a group of people to indicate a vote for or against smth, with numbers being estimated rather than counted]. Згідно словнику, в такому голосуванні дається загальна оцінка позицій "за", "проти", а не підрахунок голосів як такий.

ФО ***to put your hands up*** також передбачає підняття рук як комунікативну дію із кількома різними значеннями: *голосування; згода брати участь у якомусь проєкті; капітуляція* [raise your hands in surrender or to signify your accent or participation].

Зануреною у культурно-історичний контекст є паремія ***Talk to the hand!*** Ця фраза вимовляється у супроводі жесту заборони – вертикально піднятої долоні простягнутої до співрозмовника руки. Повна форма паремії: ***Talk to the hand ('cause the face ain't listening)!*** Її значення: *Замовчи (бо тебе ніхто не слухає)!* [***Shut up (With outstretched vertical palm) – I've no interest in hearing what you've got to say.*** This appeared, like several other short, mildly intimidating phrases, in the USA in the 1990s.].

ФО на позначення знакового жесту є ***slap on the wrist*** [a mild reprimand or punishment]. Як бачимо певні рухи тіла за участю рук отримали конвенційне значення, ставши *кінемами*: ***підняти руки*** = *здатися*; ***лягнути когось по зап'ястку*** = *м'яко насварити, покарати когось*.

Ціла низка ФО з опорними словами-соматизмами мають частоту $F_a = 3$, розглянемо їх у алфавітному порядку. Першою є група ФО із опорним іменником ***ass / arse***, всі вони передбачувано маркуються як субстандартні, грубі, лайливі. Вже згадувана комунікативна дія, яка відповідає українській фразі *Забирайся*

геть!, має ще один англійський відповідник *Go pound sand up your ass*. Його словникове пояснення [an American expression of disdain].

Глупа балаканина позначається ФО із такою самою опорною соматичною лексемою: *to talk through your arse / ass / backside* [talk foolishly, wildly or ignorantly (informal)]. Вульгаризмом є ФО *to ream smb's ass* [criticize or rebuke smb (vulgar, slang)].

Соматизм *face* бере участь у формуванні кількох ФО на позначення комунікативних дій. Серед тих, які ще не згадувались вище, згадаймо *to be written all over your face* [the presence of particular feeling is clearly revealed by a person's expression]. Його український відповідник майже дослівно співпадає із англійською ФО *Щось написано на його/її/твоєму обличчі*.

Різко відмовити співбесіднику також в обох мовах фразеологічно номінується із застосуванням онтологічної метафори *кинути щось в обличчя – throw smth back in smb's face* [reject smth].

Соматизм *leg* слугує опорним словом у паремії *Break your leg!* Таким є жартівливе і забобонне побажання, що його висловлюють актору, який виходить на сцену, особливо на прем'єрному спектаклі. *The Phrase Finder* пропонує розлоге пояснення: The phrase '*break a leg*' is a jovial encouragement, said to actors for good luck before they go on stage, especially on an opening night. The term '*break a leg*' appears to come from the belief that one ought not to utter the words '*good luck*' to an actor. By wishing someone bad luck, it is supposed that the opposite will occur.

Жартівливою є конотація ще одного фразеологізму із цим опорним словом *on your hind legs* [standing up to make your speech (Br. informal)]. Про жартівливий характер виразу свідчить інконгруентність ситуації (промовляти спіч) і манери, в якій про це сказано, – із використанням зоосемічної метафори (промовляти спіч, *стоячи на задніх лапах*)(*hind legs* = *задні ноги/лапи тварини*).

Останнім у групі із частотою $F_a = 3$ є соматизм *throat*. Комунікативні дії номінуються трьома фразеологізмами із цим опорним словом, які (на відміну від багатьох попередніх) ще не згадувались вище. Так, наприклад, ФО *to be at each other's throats* означає *запекло сваритися між собою*. Цей метафоричний вираз стосується не тільки людей, у яких є *горло*, але і організацій, установ, у яких, звичайно, цього немає. Словник пише [(of people or organizations) quarrel or fight persistently].

Інша комунікативна дія стосується участі у діалогічному спілкуванні *to jump down someone's throat* [respond to what someone has said in a sudden and angrily critical way (informal)]. Неможливість говорити із-за болю в горлі фразеологічно номінується жартівливою метафорою *to have a frog in your throat* [lose your voice or find it hard to speak because of hoarseness in your throat (informal)]. Згадка про *жабу в горлі* підсилює ефект негативної забарвленості у образному позначенні неприємного фізичного відчуття.

Дві соматичні лексеми функціонують як опорні слова у фразеологізмах із частотністю $F_a = 2$. Перша – це *back*, яка утворює ФО комунікативної дії *to pat smb on the back* [express approval or admiration for smb]. Вчоргове спостерігаємо

тісний зв'язок між вербальними і паравербальними, зокрема кінематичними, засобами комунікації: *погладити когось по спині* – це кінема, що виражає прихильне ставлення до відповідної особи. Номінація цього жесту утворює фразеологізм на позначення такого ставлення, що зовсім не обов'язково передбачає тактильний контакт комунікантів.

Інша фізична дія – *прикрити спину* – лягла в основу фразеологічної одиниці *to cover your back* [foresee and avoid the possibility of criticism], *уберегтись від критики*.

Соматизм *foot* вживається у ФО, що також бере початок із фізичної дії *вставляти ногу в прочинені двері* (щоб упередити можливість їх захлопнути, а отже надати шанс продовжити розпочате спілкування). Такими діями були знамениті комівояжери. Ідіома є такою *foot in the door* [an introduction made in order that progress may be made later. The early uses of the term 'putting a foot in the door' are straightforward literal ones. It may just describe someone putting a foot in the door in order to prevent it from closing and so continue a conversation. It was the technique of jamming a foot in the door to prevent it closing, used by door-to-door salesmen].

Інша ФО із опорним соматизмом *foot* повністю позбавлена реалістичного прототипу *to put your foot in your mouth*. Ідіома змальовує безглузду ситуацію, коли особа *засовує ногу собі до рота*. Таким фантазмагоричним способом англійська фразеологія позначає помилкову, непристойну дію, нетактовне висловлювання зроблені особою [say/do smth tactless or embarrassing, commit a blunder, indiscretion].

Низько частотні соматизми у складі фразеологізмів на позначення комунікативних дій налічують півтора десятки одиниць, їхня $F_a = 1$, тобто кожний соматизм слугує опорним словом в одній ФО. Значна їх частина вже розглянута вище (серед ФО, в складі яких вжито інший соматизм, напр., *the tongue always returns to the sore tooth*). Нижче розглянемо найцікавіші зразки решти низько частотних соматизмів у функції опорних слів у ФО.

Соматизм *brain* ($F_a = 1$) = *мозок* функціонує у ФО на позначення такої комунікативної дії, як *розпитувати знавця* в певній царині стосовно того, що він *знає краще за суб'єкта дії*. ФО *to pick smb's brain/brains* [question someone who is better informed about a subject than yourself in order to obtain information]. Тут фіксуємо прийом метафтонімії: дія *to pick* = *клювати, обципувати щось у пошуках чогось* приписується комунікативній дії *розпитувати, допитуватись чогось* (знання іншої людини) = метафора, об'єкт *brain* = *місце, де відбувається розумова діяльність, зберігається інформація, знання* = метонімія.

Суто метафоричною є ФО *to make a clean breast of smth* [confess your mistakes or wrongdoings]. Образність цієї широко відомої ідіоми словник *The Book of Idioms from A to Z* коментує таким чином: In former times, many people believed that the breast or chest was where a person's conscience was located. The *breast* is still used metaphorically to represent the seat of the emotions.

Наступною за алфавітним порядком опорних слів є паремія *More power to your elbow!* Таким є напучування співбесідника до активних дій [said to encourage

someone or express approval of their action]. Вважаємо, що в цьому фігуральному вислові імплікується фізична дія *проштовхуватись уперед, діючи ліктями, to elbow* [move by pushing past people with one's elbows].

Репліка, яку вигукують на підтвердження правдивості того, що було щойно сказано, або того, що обіцяють, англійською мовою звучить таким чином: *Cross my heart!* Це є еліптована версія повно складового речення *I cross my heart = Я кладу хрест на своєму серці*. Словник пояснює: used to emphasize the truthfulness and sincerity of what one is saying or promising.

Цікавою ФО, що відбиває наукове бачення світу людини і її поведінки, є ідіома *a knee-jerk reaction* [an automatic response to smth]. Компонент *reaction* вжито тут у прямому значенні *реакція*, а медичний термін *knee-jerk* підлягає переосмисленню, його пряме значення *колінний рефлекс*, фізіологічна реакція, що проявляється у *мимовільному різкому русі* ноги людини, яку ударяють по коліну. *Некерованість, автоматизм* такої фізіологічної *реакції* на певний подразник (різкий удар лікарським молоточком по коліну) проектується на комунікативну ситуацію спілкування, коли певна репліка породжує автоматичну, швидку реакцію у вигляді іншої репліки. *The Phrase Finder* роз'яснює *походження* цієї ідіоми і надає *термінологічний медичний еквівалент* словосполучення [from the tendency of the knee to jerk involuntarily when hit sharply, properly called the patellar reflex]. Згідно цьому лексикографічному джерелу, ідіома з'явилась на початку ХХ ст. [the term began to be used figuratively from the early 20th century onwards].

Ще одна відносно нова ідіома, яка проте вже рахується застарілою, це *to powder your nose* (of a woman), дослівно *припудрити носик*. На початку ХХ ст. він був широко вживаним у якості евфемістичної фрази *пйти до туалету* (стосовно жінки) [go to the lavatory. This is an early 20th-century euphemism, which is now rather dated]. *Book of Idioms from A to Z*, коментуючи цю словникову одиницю, зазначає, що з 1940-х жіночий туалет у готелі, ресторані і т.п. евфемістично називається *powder room* [the term *powder room* has been used since the 1940s to refer to a ladies' toilet in a hotel, restaurant, or similar public building].

Якщо до туалету рушає чоловік, він евфемістично позначає це таким чином *to see a man about a dog* [used euphemistically when leaving to go to the lavatory]. Аналогічною фразою, жартуючи, послуговується мовець, коли не хоче говорити, чим він збирається зайнятися [if you do not wish to disclose the nature of the errand you are about to undertake (humorous)].

Висновки. Як відомо, мовленнєва комунікація може відбуватись у двох модусах – письмовому/візуальному й усному/аудіальному. Із цих двох фразеологічний фонд англійської мови висвітлює в переважній більшості тільки перший. Взагалі, різні види когнітивно-комунікативної діяльності у дзеркалі фразеологізмів мають різну градуйовану цінність. Так, ФО рекомендують *думати* багато, *говорити* менше, *писати* ще менше (*Think much, speak little, write less*).

Стриманість і певна закритість від світу є однією із провідних рис англосаксонського кодексу поведінки, вона відбивається і в пареміологічному

фонді мови, зокрема паремія рекомендує *говорити не все, що знаєш, і робити не все, що вмієш (tell not all you know, nor do all you can)*.

Список літератури

Козлова Л.А. Отражение этнокультурных особенностей менталитета в синтаксических категориях агентивности/неагентивности (на материале английского и русского языков). *Человек. Язык. Культура: сборник научных статей, посвященных 60-летнему юбилею проф. В.И.Карасика*: в 2-х частях. Киев: Издат.дом Д.Бураго, 2013. Изд-е 2-е испр. Часть 1. С. 532–538.

Кубрякова Е.С. Особенности речевой деятельности и проблемы внутреннего лексикона. *Человеческий фактор в языке. Язык и картина мира*. М.: Наука, 1991. С.141–172.

Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира Рос. Академия наук. Ин-т языкознания. М.: Языки славянской культуры, 2004. 560 с.

Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. М.: АСТ.Восток-Запад, 2007. 314 с.

Теркулов В.И. Части речи и тождество номинатемы. *Человек. Язык. Культура: сборник научных статей, посвященных 60-летнему юбилею проф. В.И.Карасика*: в 2-х частях. Киев: Издат.дом Д.Бураго, 2013. Изд-е 2-е испр. Часть 1. С.25-31.

Швачко С.А. Диахроническая память слов. *Человек. Язык. Культура: сборник научных статей, посвященных 60-летнему юбилею проф. В.И.Карасика*: в 2-х частях. Киев: Издат.дом Д.Бураго, 2013. Изд-е 2-е испр. Часть 1. С.166–173.

Biber D. et al. Longman Grammar of Spoken and Written English. Forward by K. Quirk. Lnd.: Pearson Education Ltd, 1999. 1204 p.

Chafe W. Discourse, Consciousness, and Time. Chicago, Lnd: University of Chicago Press, 1994. 327 p.

Langacker R.W. Concept, image and symbol: The cognitive basis of grammar. Berlin. 1991.

Online Cambridge dictionary. URL: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/>

Online Webster dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/>

Online Macmillan dictionary URL: <http://www.macmillandictionary.com/>

Online Oxford dictionary URL: <https://en.oxforddictionaries.com/>

The American Heritage Dictionary of the English Language, Fifth Edition copyright 2017 by Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company. URL: <https://ahdictionary.com/word/search.html>

References

Kozlova, L.A. (2013) Otrazhenie etnokulturnyih osobennostey mentaliteta v sintaksicheskikh kategoriayah agentivnosti/neagentivnosti (na materiale angliyskogo i russkogo yazyikov). [Reflection of the ethnocultural peculiarities of the mentality in the syntactic categories of agentivity / non-agentivity (on the material of the English and Russian languages)]. *Chelovek. Yazyk. Kultura: sbornik nauchnyih statey, posvyaschennyih 60-letnemu yubileyu prof. V.I.Karasika*: v 2-h chastyah. Kiev: Izdat.dom D.Burago, 532–538.

Kubryakova, E.S. (1991) Osobennosti rechevoy deyatelnosti i problemyi vnutrennego leksikona [The peculiarities of speech activity and problems of inner vocabulary] *Chelovecheskiy faktor v yazyike. Yazyk i kartina mira*. М.: Nauka. 141–172.

Kubryakova, E. S. (2004) Yazyk i znanie [Language and knowledge]: Na puti polucheniya znaniy o yazyike: Chasti rechi s kognitivnoy tochki zreniya. Rol yazyika v poznanii mira Ros. Akademiya nauk. In-t yazyikoznaniya. М.: Yazyiki slavyanskoy kulturyi.

Popova, Z. D., Sternin, I. A. (2007) Kognitivnaya lingvistika. [Cognitive Linguistics] М.: AST: Vostok-Zapad. 314 s.

Terkulov, V.I. (2013) Chasti rechi i tozhdestvo nominatemyi. [Parts of speech and nominateme identity] *Chelovek. Yazyk. Kultura: sbornik nauchnyih statey, posvyaschennyih 60-letnemu yubileyu prof. V.I.Karasika*: v 2-h chastyah. Kiev: Izdat.dom D.Burago. Izd-e 2-e ispr. Chast 1. 25-31.

- Shvachko, S.A. (2013) *Diahronicheskaya pamyat slov.*[Diachronical word memory] *Chelovek. Yazyk. Kultura: sbornik nauchnyih statey, posvyaschennyih 60-letnemu yubileyu prof. V.I.Karasika: v 2-h chastyah.* Kiev: Izdat.dom D.Burago. Izd-e 2-e ispr. Chast 1. 166–173.
- Biber, D. et al. (1999) *Longman Grammar of Spoken and Written English* Forword by K. Quirk. Lnd.: Pearson Education Ltd. 1204 p.
- Chafe, W. *Discourse, Consciousness (1994), and Time.* Chicago, Lnd: University of Chicago Press.
- Langacker, R.W. (1991) *Concept, image and symbol: The cognitive basis of grammar.* Berlin.
- Online Cambridge dictionary. URL: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/>
- Online Webster dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/>
- Online Macmillan dictionary URL: <http://www.macmillandictionary.com/>
- Online Oxford dictionary URL: <https://en.oxforddictionaries.com/>
- The American Heritage Dictionary of the English Language, Fifth Edition copyright 2017 by Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company. URL: <https://ahdictionary.com/word/search.html>

Стаття надійшла до редакції 4.10.2020 року